

Др Милан Ристовић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
milan.ristovic1953@gmail.com

Критичко издање историјске грађе

Београд, 18. септембра 1941: један извештај о граду у првој години окупације

Извештај о стању у Београду, написан 8 септембра 1941. г.¹ пружа сувопарну слику која осим у „неутрално“ формулисаном одељку о последицама бомбардовања, састављену од основних података из „личне карте“ југословенске и српске престонице, не пружа ни један други податак везан за драматично промењено стање изазвано окупацијом. Немачке трупе ушле су тешко разрушен Београд 13. априла, коме није помогло ни проглашење за небрањен (отворени) град 3. априла. Бомбардовање у неколико таласа извели су авиони немачког ратног ваздухопловства са око 500 летелица, 6. и 7. априла. Пожртвована одбрана ваздушног простора неупоредиво малобројније и слабије опремљене југословенске авијације, није успела да умањи разорну моћ напада. Резултат акције назване *Strafgericht* (казна) било је и велико материјално разарање града, у којем су страдала и здања Двора, неколико министарстава, касарне, Народна библиотека, јеврејска четврт на Дорћолу, стотине приватних кућа.

Када је број цивилних жртава немачког бомбардовања Београда у питању, и у овом случају, наилазимо на неколико веома различитих бројева. Процене се крећу од 2.271 до 4.000; другде се наводи распон броја погинулих који се креће између 17.000 и 20.000. Бранко Петрановић скреће пажњу, с правом, да су ове непрецизности и неподударности, остале неразјашњене неколико деценија по завршетку рата, као „Један од примера како је у нас мало урађено на утврђивању прецизне квантификације жртава“.² Закључак до којег су дошли аутори који су се бавили овим питањем, је, да се број погинулих креће негде између онога до

¹ Документ са налази у Историјском Архиву Београда, ОГБ, инв. Бр. 513, Одговор на упитни лист бр. 8.

² Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, (VINC: Beograd, 1992), 100, 101.

кога су дошле градске власти (2.271) и података немачких окупационих власти (око 4.000 погинулих).³

Извештај Катастарског одсека београдске општине наводи шта је „У овом рату порушено“, без осврта на узрок и починиоце овог масовног разарања, такође без поименичног навођења иједне од срушених значајних грађевина-укључујући потпуно уништену Народну библиотеку. То такође, указује на већ уходани систем самоцензуре и избегавање да се именовањем починиоца и подсећањем на резултат његовог чина не изазове негативна реакција. Написан пола године од априлског бомбардовања, на почетку деловања колаборационистичке „влада народног спаса“, извештај наводи број регистрованих становника, али без улажења у проблем губитака изазваних ратом и окупацијом.

Тако, поред набрајања институција, привредних објеката, комуналне инфраструктуре, и сумарног податка о броју становника (стање 18. маја 1941), изостаје податак о погинулим Београђанима. Писац извештаја се позива на процену стања од маја 1941, наводећи да је тада у Београду живело 259.402 становника.⁴ По попису 1931, на територији Управе града Београда живело је 288.938 становника, од којих је 28.074 у Земуну, док је Панчево имало 22.089 становника. Процене броја становника рађене непосредно после рата, имајући у виду демографску и друштвену динамику говоре, да је крајем марта 1941. у Београду живело 250.045, у Земуну 29.364 и Панчеву 22.713 становника, односно на целој територији Управе града било је 302.122 становника. Ова процена не слаже се са једном другом, из времена окупације, која наводи да је у Београду пред избијање рата живело 300.000–320.000, док је на територији Управе града било између 410.000 и 430.000 становника.

Како је један аутор у својој књизи о немачкој окупационој управи у Београду⁵ скренуо пажњу на велике неподударности од готово стотину хиљада (које никако нису изузетак!), и на пропусте (није обрађено довољно пажње на административне промене територије града као ни на висок годишњи прираштај, биолошки и механички, између 1931. и 1941.), закључио је, да је „6. априла 1941. на територији Управе града Београда живјело око 400.000, а у Београду око 300.000 становника“.⁶ Процена броја становника на почетку окупације била је свакако отежана и због неколико десетина хиљада Београђана који су избегли у унутрашњост Србије где су се склонили од разарања, од којих се део вратио у град на своје, често сада непостојеће адресе.

³ Јован Марјановић, *Београд*, (Нолит-Просвета: Београд 1964), 60.

⁴ Бранислав Божовић, *Београд под комесарском управом 1941*, (ИСИ: Београд, 1998), 49, наводи да је „Београд...априла 1941. године имао око 300.000 становника“, док је „По немачкој процени“ било уништено и оштећено 9.000 кућа.

⁵ Mr Muharem Kreso, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941-1944*, (Istorijski arhiv Beograda: Beograd, 1979), 40–41.

⁶ Kreso, *Njemačka uprava*, 23, 24,

Наведен број индустријских постројења у Београду био је по овом извештају 157, док је до избијања рата износио 240 . Може се поставити питање, које су институција, која индустријска постројења постојала после бомбардовања само на попису, а која су наставила да у отежаним, ратним условима раде. Број (регистрованих) избеглица на територији града, може се такође ставити под сумњу, јер су погроми и протеривање српског становништва, на свим другим окупационим подручјима и на територији усташке НДХ у лето 1941. били у пуном замаху. У литератури се наводи и податак, да је Техничка дирекција града утврдила, да је уништено у бомбардовању 714 а теже оштећено 1888 зграда, што су бројеви који су приближни онима наведеним у документу.

Документ, уз све његове недостатке, може да буде полазиште за једно ново темељније преиспитивање до сада утврђене квантификације жртава и разарања Београда априла 1941. године.

Документ:

Одговор на упитни лист бр. 8

1. НАЗИВ МЕСТА: Београд
2. БРОЈ КУЋА ЗА СТАНОВАЊЕ: 20876
3. БРОЈ СТАНОВНИКА: Према попису становника у Београду од 18. маја 1941. год. Било је мушких 124 985
Женских 134 417

Укупно 259 402 становника
До данашњег дана има избеглица свега 422.
- 4./ ОПШТИ КАРАКТЕР МЕСТА: Престоница Србије – претежно чиновничко место.
- 5./ ТИП НАСЕЉА: а./ насеље груписано
 б./ има паркова 79, а воћњака 181
 с./ ограде вртова има све врсте побројане у упитном листу.
- 6./ ТИП КУЋА: а./ градња: све врсте побројано у упитном листу
 б./ материјал: све врсте побројане у упитном листу
 с./ кровови: све врсте побројане у упитном листу
- 7./ ВАЖНИ ОБЈЕКТИ У МЕСТУ:

Број и врста индустријских постројења: текстилна индустрија 21, прерада дрвета 10, грађевинска индустрија 21, металургија 36, кожарска индустрија и обућарска 10, пиварска индустрија 2, индустрија шећера и прераза 3, хемиска индустрија 17, кланична индустрија 1, индустрија хартије и прерада 7, индустрија стакла и огледала 1, графичка и картонажна индустрија 11, млинарска индустрија 1, и разна индустрија 16. – Укупно 157 индустријских постројења.

Војна постројења: Завод за израду војне одеће, Војно географски институт, Команда дунавске пешадиске области, Тврђава горњи град, Касарне 2. пешадиског пука, Војно стовариште, Команда Београда, Официрски дом, Министарство војске, Главни ђенералштаб, Војна академија, Официрски станови, Војно интенданско слагалиште, Команда жандармерије, Касарне краљеве гарде, Војни станови, Касарне 2. артиљерског пука, Школа резервних официра, Ауто команда, Војне гараже, касарне подофицирске школе, касарне 18. пешадиског пука.

Електричне централе: Централа „Снага и светлост“ која даје осветљење за Београд има укупно 61151458 k.w.h, државних централа има 6 са укупно 1349566 k.w.h, приватних има 9 са укупно 4093283 k.w.h.

Већих мостова: има 3, и то 2 преко Саве од којих је један порушен, и 1 преко реке Дунава који је такође порушен.

Школе: Универзитет/има факултета: филозофски, правни, православни богословски, технички пољопривредно-шумарски, ветеринарски и медицински са 15 клиника./,

10 мушких државних гимназија, 7 женских државних гимназија, 30 основних школа, 1 државна музичка школа, 1 државна уметничка академија, 1 виша педагошка школа, 1 мушка учитељска школа, 1 женска учитељска школа, 1 државна саобраћајна школа, 1 државна средња музичка школа, 1 државна школа за примењену уметност, 1 школа за нудиље српског црвеног крста, 1 школа за бабице, 1 мушка грађанска школа, 3 мешовита е грађанске школе, 1 школа глуво неме деце, 1 војна академија, 1 интенданска академија, 1 пешадиска подофицирска школа.

Надлештва: Министарства: војно, унутрашњих дела, правде, просвете, саобраћаја, грађевина, шуме и рудника, пољопривреде, социјалне политике и народног здравља, пошта и телеграфа, финансија, иностраних послова и трговине и индустрије;

Команда жандармерије,

Управа града Београда са 16 квартова и 2 комесаријата,

Општина града Београда са 5 одељења и 2 дирекције,

Државни савет, Главна контрола,

Судска надлештва: Касациони суд, Београдски апелациони суд, Београдски трговачки суд, Окружни суд за град Београд, Срески суд за град Београд, Окружни суд за округ београдски.

Финансиска надлештва: Врховно државно правобранилаштво, Финанска дирекција, 5 пореских управа, Царински завод, Централна царинска благајна, Главна царинарница, Управа државних монопола, Државна класна лутрија, Народна банка, Државна хипотекарна банка, Аграрна банка, Поштанска штедионица, Општинска штедионица,

Поштанска надлештва: Дирекција пошта и телеграфа са 24 пошта,

Саобраћајна надлештва: Обласна дирекција државних железница,

Управа поморства и речног саобраћаја, Дирекција речне пловидбе,

Просветне установе: Српска краљевска академија наука, Коларчев народни универзитет, Народно позориште,

Верске установе: Патријаршија српске православне цркве, Београдска бискупиа римокатоличке цркве, Евангелички жупни уред за град Београд, Имамат општине града Београда, Верска заједница Јевреја,

Остала надлештва: Државна штампарија, Завод за унапређење спољне трговине, Окружни уред за осигурање радника, Средишња управа за посредовање рада, Централни хигијенски завод, Општа државна болница, Београдска берза, Трговинска комора, Индустриска комора, Занатска комора, Инжењерска комора, Лекарска комора, Апотекарска комора, Радничка комора, Главни задружни савез, Српско пољопривредно друштво, Савез набављачких задруга државних чиновника и Братинска благајна.

8./ **МОГУЋНОСТ ЗА НАСТАЊИВАЊЕ:** на ово питање овај отсек не може да одговори.

9./ **СНАБЕВАЊЕ ВОДОМ:** Београд се снабдева подземном и пречишћеном речном водом из централног водовода. У летњим месецима потрошња достиже максимални капацитет водова, који данас износи 52000 м на дан, а у жарким данима понекад и премашује исти. За поливање и прање улица и паркова постоји у једном делу граду посебна улична водоводна мрежа, која се снабдева пречишћеном речном савском и дунавском водом.

Поред овога у Београду има и 4844 бунара, чији се број мења.

10./ **ОСТАЛО:** У овом рату порушено је потпуно 745 зграда, а делимично порушено 1707 од којих је до сада оправљено 400. Овај број оправљених зграда ушао је у број зграда за становање под 2./.

Музеја има: 1 етнографски, 1 војни, 1 општински и 1 уметнички.

Библиотека има: 1. општинска, 1 народна и 1 државна.

Манастира има 2: 1 у Раковици и 1 на топчидерском брду /манастир „Ваведење“/

У самом Београду се налази: Топчидерско брдо, Баново брдо и брег „Источни Врачар“ са којих се пружа широк видик наоколо. Од објекта се пружа широк видик са цркве Св. Марка и са зграде Хипотекарне банке на углу Кн.(-ез) Михајлове и Коларчеве улице.

11./МЕСНИХ ПЛАНОВА: има у Катастарском отсеку општине града Београда у размери 1:10000

12./ КО ЈЕ ПРУЖИО ПОДАТКЕ: катастарски одсек општине града Београда.

13./ БЛИЖИ ПОДАТЦИ МОГУ СЕ ДОБИТИ: код Катастарског отсека, Управе водовода, Грађевинског отсека и Статистичког отсека општине града београда; Управе града Београда и Министарства просвете, као и код Индустриске коморе, и код Комесаријата за избеглице.

8 септембра 1941 г.

Београд

Оверава

шеф Катастра